

ԳԱՐԻԷԼ ԷՖ. ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ

« Recueil d'actes internationaux
de l'empire ottoman ».

(Շարուն. տիւ Էջ 47)

Թողլով Համազգային պատմութեան վերաբերեալ դիւանաթղթերը — թէպէտ և մէկմէկէ աւելի մեծ դէպքերու վերաբերին, — յիշենք անցողակի մի քանի տողեր՝ Հայոց վերաբերեալ.

1795ին, Սոյրսն Սէյիմ Գ Մուտափիոյ իշխանին հրովարտած մը կը զրկէ, Աւստրիոյ հպատակ՝ Կալիցիոյ նոյազգի վաճառականներուն մասին:

1831ին Սուլթան Մահմուտ Բ. Պէրաթ մը կը հրատարակէ՝ Կոթողիկոսայ Հայոց եպիսկոպոսութեան վերաբերեալ. (Նորատունկեան, Բ, էջ 203, թիւ 65) զոր հետաքրքրական կը համարինք ներկայացընել, իբրեւ պատմական մեկնութիւն նոյն ժամանակի հայ երկու հասարակութեանց միջև ծագած խնդիրներուն, և զաղափար մը տալու համար հրովարտակներու գրական ոճին.

« Յամին 1831, 5 յունուար (21 Ռէճէպ 1246).

Քննութիւնները հաստատած ըլլալով որ իմ Տէրութեանս Ռայա Կաթողիկէները առանձին եպիսկոպոս չունենալով՝ միշտ Յոյն և Հայ պատրիարքներու և իրենց ստորակարգեալներու իրաւասութեան տակ գտնուած են, և որովհետեւ իրենց ծէսը՝ Յոյն և Հայ ազգերու ծէսէն կը տարբերի, և թէ զանոնք կարող չէին լիապէս կատարել, կը ստիպուէին փրանկ եկեղեցիներ յաճախել և խորհուրդները ուրիշներուն մատակարարել տալ, ինչ որ իրենց համար մահանալու և տրտմութեան պատճառ մ'էր. և որովհետեւ իրենց մասն կը կազմեն Ռայաներուն որ իմ Կայսերական Պաշտպանութեանս հովանւոյն տակ

մտած են, յայտնապէս իմ՝ Թագաւորի պարտքս է դիմ աւելի ի նկատի առնուլ իրենց հանգստութիւնն և հանդարտութիւնը և զիրենք ազատել այս մահացուցումէն և այս տրտմութենէն, իրենց նշանակելով մասնաւոր եկեղեցիներ, ուր կարենան իրենց պաշտամունքը կատարել, այլ եւս չյաճախելով փոսնկ եկեղեցիներ:

Հետեւեալ, զօրութեամբ Կայսերական Հաթիշէրիֆի մը, ներկայ Պիարով գրուած 21 Ռէճէպ 1246ին (5 յունուար 1831). կը շնորհենք Յակոբ քահանային որդի Մառնիկի, Ռայա՝ հօրէն որդի, իրենցմէ ընտրուած և նշանակուած, Եպիսկոպոս հաստատուիլ բոլոր Կաթողիկէներուն՝ որ Մայրաքաղաքիս մէջ կը բնակին կամ Տէրութեանս ուրիշ բոլոր մասերուն մէջ, պայմանաւ որ իբրեւ պարգեւ առաջուց տան իմ Կայսերական Գանձան 50,000 ասփէր և դարձեալ վճարել տէրութեան գանձուն տարեկան հաստատուն գումարը՝ 338,000 ասփէրներու:

Կը հրամայեմ որ այսօրուրնէ վերոյիշեալ Յակոբ քահանայն եպիսկոպոս ճանչցուի մեծերէն և փոքրերէն. որ կատարեալ հնազանդութիւն ունենան դէպ ի նա կօծնի մէջ, և ոչ ոք արգելք ըլլայ իրեն. որ նա իշխանութիւն ունենայ պաշտօնընկէց ընելու, եկեղեցական կանոններու համեմատ, այն քահանայները՝ որ արժանի են, և ուրիշներ անուանէ իրենց տեղ և ուրիշ ոչ ոք իրաւունք ունենայ խնդրոյն մէջ խառնուելու, և ոչ ոք անոնցմէ մէկը գահընկէց ընէ մինչեւ որ առաջուց Եպիսկոպոսը բարձրագոյն Դրան պաշտօնական կերպով (առաջարկը) չներկայացնէ. որ առանց Եպիսկոպոսին հրամանին կամ միջամտութեան, ո՛չ մէկ քահանայ կարենայ Կաթողիկէները ամուսնացնել ուրիշ անհաւատներու հետ՝ որ տարբեր կրօնք ունին, և որոնց հետ ամուսնանալը՝ արգիլուած է իրենց օրէնքներէն. որ եթէ Ռայա կին մը Թողու իւր այլը կամ Ռայա մը ապահարգան ուզէ ընել իր կնոջ հետ, կամ ուզէ ամուսնանալ, Եպիսկոպոսէն կամ իր ստորակարգեալներէն զատ ոչ ոք միջամտէ

կամ խառնուրդ . որ ամուսնութեան կամ ապահարզանի գործերը, կամ երկու Ռայա- ներու միջեւ ծագած խնդիրները, դատուն իրմէ երկու կողմերու հաւանութեամբ և արդարութեան ոչ մէկ պաշտօնեայ չխառ- նուր երկու վիճող կողմերը հաշտեցնելու համար, ոչ ալ, իրենց կրօնքին համեմատ՝ իրենց եկեղեցիներուն մէջ երդում ընել տալու, ոչ ալ մանաւանդ զանոնք տու- գանքի դատապարտելու համար . որ երբ այս ազգին պատկանող կրօնաւոր քահա- նայ մը անծառանգ մեռնի, Եպիսկոպոսն ընդունի իրենց ստացուածքը՝ Տէրութեան հաշուին, և գանձային ոչ մէկ պաշտօնեայ և ոչ ալ արդարութեան պաշտօնեայներ քնաւ դիմադրութիւն չընեն . որ ազգին ան- հատնեւրէն եղած նուէրները՝ ըլլայ իրենց աղքատ եկեղեցեաց, ըլլայ Եպիսկոպոսին, օրէնքին առջեւ վաւերական ըլլան . որ այն քահանայները, զորս եպիսկոպոսը կը սահ- մանէ վերոյիշեալ հաստատուն գումարն և ողորմութիւններ և ընդունելու . նեղութիւն և արգելք չկրնի իրենց ճամբորդութեանց ժամանակ . որ ոչ ոք նեղէ Եպիսկոպոսը պատճառաւ հրամանատուութեան այն գա-ւազանին՝ զոր պիտի ունենայ, ձիուն՝ ուրուն վրայ պիտի հեծնայ, ոչ ալ իր մար-դիկներուն, անոնց տարագին, որ երբ իր գործածութեան սահմանուած այգիներու պտուղը, գինի, մեղր, իւղ և ուրիշ՝ ողոր-մութեան համար տրուած նիւթեր տանին իր տունը, ոչ ոք արգելք ըլլայ . որ եպիս-կոպոսը և անոնք՝ զորս գործերու համար Բարձրագոյն Դուռը պիտի զրկէ ինչպէս նաեւ իր ծառայութեան տակ գտնուած տաս անձինքներ գլխահարկ և ուրիշ ո՛ր և է տուրք չվճարեն, որ կուտարար մարդիկ-ներու հանած խնդիրները դատուն միայն Այգ-Օտուսի մէջ (Մեծ վէճերին առջեւ) և ոչ թէ ուրիշ ստորագոյն ատեաններու առջեւ . որ եպիսկոպոսին յանձնուին այ-գիները, պարտեցնենք, և ուրիշ անշարժ գոյքերը Եկեղեցւոյ աղքատներուն համար կտակուած, ինչպէս նաեւ ուրիշ Եկեղեցւոյ վերաբերող առարկայները, և ուրիշ ոչ ոք խառնուրդ . որ այս Եպիսկոպոսը կարենայ

ձերբակալել և պատժել ամէն քահանայ որ առանց իր հրամանին փողոցները կը չափչփէ և անկարգութեանց պատճառ կ'ըլ-լայ . որ ոչ Յոյն և ոչ Հայ պատրիարք-ները և ոչ ալ իրենց ստորակարգեալները և ուրիշ ոչ ոք չխառնուրդ քնաւ կաթո-ղիկէնց կրօնական կամ ուրիշ գործերու մէջ » :

1841ին յունիս 30, Ֆերմոն մը կ'ուղ-ղուի Երուսաղէմի իշխանութեանց Ի նպաստ Յոյներուն, Հայոց, և կաթողիկէներուն (7 Ճէմագի-Իւլ-Էվէ 1257) . սոյն հրովար-տակին մէջ որ 121 թիւը կը կրէ՝ Ասո-րիքի մէջ գտնուող Զօրավարին և Մու-լային կը յանձնարարուի նախկին օրէնք-ներն և կարգերը յարգել այն ամէն խըն-դիրներուն մէջ՝ որ կը վերաբերին Յոյն, Հայ և կաթողիկէ վանքերուն և անոնց վէ-ճերուն :

1850ին կը հրատարակուի Ֆերմոն մը (14 նոյեմբ.)-ի նպաստ բողոքական Հայոց :

1852 զեկտ . 4ին ուրիշ հրովարտակ մը կը խօսի դարձեալ կրօնականութեան Հայոց Պատրիարքին վրայ . (Թիւ 147) :

1878ին Պեռլինի վեհաժողովը (Գ. հտ.) էջ 175, և այլն :

1880ին դաշնագիր մը Թուրքիոյ և Ռու-սաստանի սահմաններուն մասին՝ Հայա-ստանի մէջ (էջ 263, Գ) ուրիշ մը էջ 265, և այլն :

Այս համառօտ ակնարկէն իսկ կարելի է եզրակացնել թէ այս գործին ընթերցու-մը ամէնուն հաճոյք մըն է, իսկ Թուրքիոյ ամէն պատմաբանի՝ պարտք մը : Կը յու-սանք թէ Հայութիւնը պիտի չզրկէ զինքը առաջինէ, և զանցառու պիտի չըլլայ միւ-սին : Քանի՜ անձերու իբրեւ դասագիրք պէտք է ծառայէ . Նորաստեղծեալն էֆէնդին իր անունը միացուցած է գործի մը՝ որուն դժուարին պիտի ըլլայ մրցակից մը գտնել՝ նորածագ դարու ազգային հրատարակու-թեանց մէջ :

ԽՄԲ.